

Zo kan Nederland van het stikstofsloot af

MOB, Januari 2026

Deze technische notitie hebben we geschreven om 2026 positief te beginnen. Dit is geen activistisch pamflet maar onze – op eigen onderzoek¹ gebaseerde- pragmatische kijk op wat er in de komende vijf jaar kan; met een kabinet dat durft te kiezen voor een schoner, eerlijker en weerbaarder Nederland en zich gaat houden aan de wettelijk vastgelegde Wsn doelen.

De Wsn doelen: 50% OW in 2030 en 74% OW in 2035

Bij het opstellen van de Wet Stikstofreductie en Natuurverbetering (Wsn) die rechtsgeldig is sinds maart 2021, is er door de Tweede kamer rekening mee gehouden dat de verzuring van de grond en de eutrofiëring van het water, beiden veroorzaakt door stikstof neerslag, al zo ver gevorderd is dat het niet meer realistisch is om bij wet vast te stellen dat alle beschermde en beschadigde natuur in een goede staat van instandhouding moet worden terug gebracht. Het doel dat wel realistisch geacht werd en in de wet is opgenomen, is dat de stikstof depositie lading eind 2035 in 74% van het stikstofgevoelige natura-2000 areaal onder de desbetreffende Kritische Depositie Waarde (KDW) moet liggen. Daarbij is 50% areaal onder de KDW (afgekort als 50% OW) als tussendoel vastgesteld voor 2030. Dit tussendoel is als verplichting voor de Staat herbevestigd in het vonnis van de civiele rechter in de rechtszaak van Greenpeace tegen de Staat (jan. 2025). Deze doelen komen volgens het RIVM overeen met een depositie van 950 mol N/ha/jaar in 2030 en 850 mol N/ha/jaar in 2035. Ter vergelijking, onze verwachting is dat het depositieniveau voor eind 2025 rond de 1350 mol N/ha zal liggen.

In deze “greep op ruimte notie” bespreken we vijf vragen

1. Hoe kan Nederland van het stikstofsloot af?
2. Welke keuzes zijn daarvoor nodig in de landbouwsector?
3. Hoe realistisch/haalbaar is de aanpak die MOB voorstelt?
4. Wat gaat het kosten en wie betaalt?
5. Wanneer kan Nederland van het stikstofsloot af?

¹ *Greep op ruimte; zo kan Nederland van het stikstofsloot af.* MOB met Ethicalgrowth2020, jan 2026; en *Overwegingen voor de herinrichting van de landbouw (2026-2040)*, MOB-rapportage uit oktober 2025 (zie de annex bij dit document).

1. Hoe kan Nederland van het stikstofsloot af?

Nederland kan van het stikstofsloot af, zodra het duidelijk is dat we: (i) onomkeerbaar op weg zijn naar een stikstof depositieniveau van 850 mol N/ha in 2035 op stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden; en (ii) ook het tussendoel 950 mol N/ha in 2030 gaan bereiken.

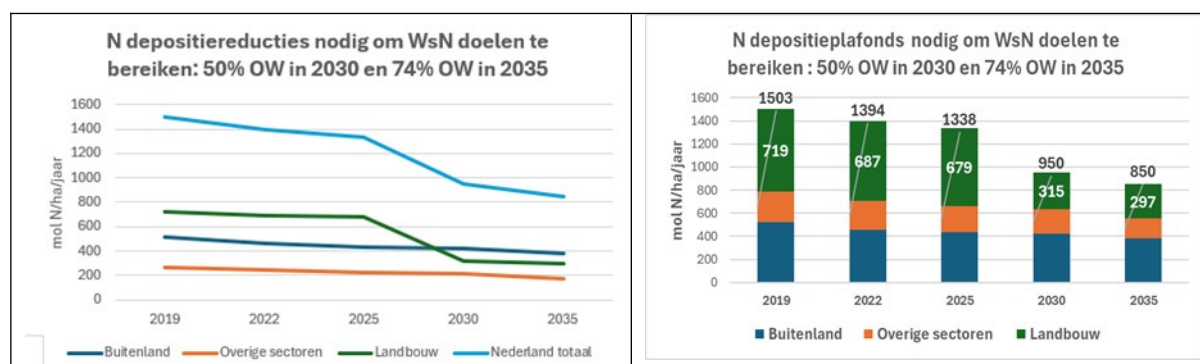
Onomkeerbaar in die zin dat dan vaststaand beleid, voorgenomen beleid en geagendeerd beleid onvermijdelijk zullen leiden tot de dunnere stikstofdeken(s) die nodig zijn om de Wsn doelen te halen.

Tabel 1 vat samen wat voor de komende jaren de gewenste stikstof depositiereducties zijn voor de landbouw en andere Nederlandse sectoren. Twee derde van de stikstofdepositie (mol N/ha/jaar) op Nederland komt uit Nederland zelf; 1/3 uit het Buitenland. Ammoniak (NH_3) emissie uit mestproductie in de veehouderij is de grootste bron. Verder zijn van belang het stikstofdioxide (NO_2) emissies uit verbrandingsprocessen in de sectoren mobiliteit, energie, industrie, bouw en diensten, en huishoudens.

De prognoses voor het buitenland en de “overige Nederlandse sectoren” voor 2030 en 2035 zijn gemaakt door RIVM en PBL. De landbouw cijfers geven aan wat de reductieopgave is voor de landbouwsector om de totale gemiddelde depositie in Nederland terug te brengen naar 950 mol N/ha in 2030 en 850 mol N/ha in 2035. Tabel 1 en de twee onderstaande figuren geven aan hoe Nederland van het stikstof slot af kan: In de landbouwsector zijn nieuwe maatregelen nodig die de stikstof deposities in 2030 met 54% reduceren t.o.v. 2025; en met 56% in 2035. Voor de overige sectoren: *mobilititeit, energieopwekking, industrie, huishoudens en dienstensectoren gaart het om aanscherping van staand (NEC) beleid, handhaving op bestaande Nox-emissie normen, en nieuwe afspraken met de piekbelasters* (Link naar andere MOB-web pagina's).

Tabel 1. Stikstof deposities; de plafonds voor 2030 en 2035 en de reductie opgave t.o.v. 2019 en 2025

Depositie op stikstofgevoelige natuur in Natura 2000-gebieden; historische cijfers en doelwaarden in mol N/ha/jaar						Reductie % 2030 t.o.v.		Reductie % 2035 t.o.v.	
Bron	2019	2022	2025	2030	2035	2019	2025	2019	2025
Buitenland	519	458	435	425	383	18%	2%	16%	12%
Overige sectoren	265	249	224	210	170	21%	6%	32%	24%
Landbouw	719	687	679	315	297	56%	54%	57%	56%
Nederland totaal	1503	1394	1338	950	850	37%	29%	39%	36%

2. Welke keuzes zijn daarvoor nodig in de landbouwsector?

Hoe komt Nederland van het stikstofslet af en wat is daarvoor nodig? Ons antwoord is: Kennis van zaken, visie, er vol voor willen gaan, maar bovenal KIEZEN wat waar kan.

2.1 Kennis van stikstofzaken

De stikstofdepositie die toe te schrijven is aan landbouwactiviteiten in Nederland heeft twee bronnen. Ammoniakemissies uit dierlijke mestproductie en stikstofoxiden gassen uit verbrandingsmotoren². Tabel 2 laat zien hoe de stikstofdepositie reductieopgave voor de landbouwsector omgerekend kan worden in de NH₃ emissiereductie opgave.

Tabel 2. Landbouw ammoniakplafonds en reductie opgaves t.o.v. 2019 bij generiek en/of gebiedspecifiek beleid

jaar	Ammoniak plafonds voor generiek beleid		Effect Bufferzone beleid op de generieke reductie opgave bij 100.000ha en 65% reductie		Ammoniak plafonds bij gebiedspecifiek beleid 100.000 ha		Reductieopgave bij Gebiedspecifiek (100.000 ha) en/of Generiek beleid	
	mol N/ha	kt NH ₃	mol N/ha	kt NH ₃	mol N/ha	kt NH ₃	kt NH ₃	kt NH ₃
2019	691	115,1					generiek	specifiek
2025	655	109,2						
2030	303	50,5	71,9	12,0	375	62,5	64,6	52,6
2035	286	47,7	83,9	14,0	370	61,7	67,5	53,5

De tabel geeft een belangrijk inzicht voor de beleidsmakers van een volgend kabinet: De benodigde stikstofdepositie reductie kan het beste met een combinatie van generieke en gebied specifieke maatregelen gerealiseerd worden. Bij een bufferzonebeleid met 65% stikstofemissie reductie in stroken van gemiddeld 1 km breed rond alle stikstof gevoelige Natura 2000-gebieden (totaal 100.000 ha) wordt de generieke ammoniak reductie opgave 53 kt NH₃. Zonder gebied specifiek bufferzone beleid wordt de generieke reductie opgave 12 kt hoger in 2030 en 14 kt hoger in 2035.

2.2 Visie: Greep op ruimte voor een betere levensomgeving

“Niet alles kan”³. Veranderingen in grondgebruik en landbouwpraktijken zijn nodig om de landbouw om te vormen, van een sector die in zijn huidige gangbare vorm schadelijk is voor de brede welvaart ontwikkeling in Nederland, naar een sector die over vijf jaar de kwaliteit van onze levensomgeving weer ondersteunt.

De essentie van wat wij noemen de “Greep op ruimte aanpak”, is dat er op provinciaal niveau wordt geregeld wat er waar kan, en met welke ammoniakemissie plafondniveaus per ha.

² De depositie van 719 mol N/ha in 2019, (tabel 1) is een optelling van 691 mol N/ha uit NH₃ emissies (tabel 2) en 28 mol N/ha uit NOx emissies.

³ “Niet alles kan”, en “wat er wel kan”, twee rapportages van Remkes (2020, en 2021)

Tabel 3. "Wat er wel kan" op NL landbouwgrond en ammoniak emissies 2019, 2025, 2030, 2035

Ontwikkelingen in de tijd	referentie jaar 2019			stavaza 2025		horizon 1: 2030			horizon 2: 2035		Δ 2035-2019
	kg NH ₃ /ha	1000ha	kt NH ₃	1000ha	kt NH ₃	kg NH ₃ /ha	1000ha	kt NH ₃	1000ha	kt NH ₃	
Grasland en voedergrassen		1.134	58,4	1.095	52,2		932	25,8	866	21,5	63%
Gangbare veehouderij	53,0	1.083	57,4	943	50,0	40,0	414	16,6	282	11,3	
Biologische veehouderij	19,2	51	1,0	72	1,4	19,2	170	3,3	281	5,4	
Overige extensieve veehouderij	26,7	0	-	-	-	26,7	113	3,0	83	2,2	
ANIB -weidegebied	9,9	0	-	79	0,8	9,9	170	1,7	170	1,7	
Bufferzone graasdieren (35%)	19,2	0	-	-	-	19,2	65	1,2	50	1,0	
Bufferzone graasdieren (15%)	7,7	0	-	-	-	7,7	-	-	-	-	
Akkerbouw en opengrond tuinbouw		610	14,3	589	13,2	-	669	13,4	707	13,2	7%
Gangbaar	23,8	593	14,1	530	12,6	23,8	473	11,3	422	10,1	
Biologisch	9,9	17	0,2	22	0,2	9,9	57	0,6	87	0,9	
Overig lage input	15,2	-	-	-	-	15,2	38	0,6	68	1,0	
ANIB -akker/tuinbouwgrond	9,9	-	-	37	0,4	9,9	80	0,8	80	0,8	
Bufferzone akker/tuinbouwgrond	9,9	-	-	-	-	9,9	22	0,2	50	0,5	
Totaal grondgebonden landbouw		1.744	72,6	1.684	65,4		1.602	39,2	1.574	34,8	52%
Hokdieren			30,8		28,1			12,5		12,5	59%
Overig gebruik en particulieren			11,6		11,6			10,8		10,8	7%
Totaal netto cultuurgrondgebruik		1.744		1.684			1.602		1.574		10%
Totaal ammoniakemissies landbouw			115,0		105,1			62,5		58,1	50%
Reductie NH ₃ emissies in % t.o.v. 2019					9%			46%		50%	

"Wat er wel kan" om de landbouwsector te verduurzamen en Wsn doelen te halen, laat het grondgebruik scenario in tabel 3 zien. De opstelling laat zien welke ammoniak emissienormen (kg NH₃/ha) passen bij de basisvormen van grondgebruik in de landbouwsector (zie ook Bijlage 1). In ons scenario voor de toekomst neemt het areaal gangbare landbouw sterk af tussen 2025 en 2030/2025, en het areaal "maatschappelijke landbouw" neemt die ruimte in. Het gaat daarbij om landbouwvormen met lagere NH₃/ha emissie waarden: biologische landbouw, extensieve/natuurinclusieve landbouw, arealen agrarische natuur en landschap beheer (ANLb) en bufferzones grenzend aan Natura 2000 gebieden die stikstof gevoelig zijn (zie toelichting in bijlage 5).

Voor de grondgebonden veehouderij, akkerbouw & opengrond tuinbouw zijn de veranderingen in het grondgebruik opgesplitst en is aangegeven wat de bijbehorende ammoniakemissie waardes per ha zijn (zie ook bijlage 1). Om het overzicht compleet te maken is ook aangegeven hoe de hokdieren sectoren (vleeskalveren, varkens- en pluimveehouderijen) in dit "Wat er wel kan scenario" zijn verwerkt.

Dit scenario resulteert in een ammoniak emissiereductie in de landbouw van 50% in de periode 2019-2035. De uitstoot van ammoniak daalt tot 62,5 kt NH₃ in 2030 en tot 58,1 kt NH₃ in 2035. Deze restwaarde is, in combinatie met 100.000 ha gebied specifiek beleid⁴ voldoende klein om de Wsn doelen te halen.

⁴ Er zijn meerdere invullingen van het begrip bufferzones in omloop bij de provincies. In deze notitie is de aanname dat provincies hun omgevingsverordening macht aanwenden om beperkingen op te leggen aan het gebruik van gronden die direct grenzen aan stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden. Wij gaan uit van een restrictieregime dat de NH₃ emissie beperkt met 65% t.o.v. 2019. Dit komt neer op een gebied specifiek ammoniakemissieplafond van omgerekend 20kg NH₃/ha/jaar voor veehouderij gebruik en 10 kg NH₃/ha/jaar voor akkerbouw en opengrond tuinbouw. Verder geldt een verbod op het gebruik van kunstmest en geldt een maximum van 100kg N/ha voor het uitrijden van dierlijke mest. Deze restricties betekenen dat het bufferzone areaal dat aangewezen wordt rond stikstof gevoelige Natura 2000 gebieden nog wel gebruikt kan worden voor gecertificeerde biologische landbouw of vergelijkbare gecertificeerde vormen van extensieve circulaire vormen van veehouderij en lage input /natuur inclusieve vormen van akkerbouw en tuinbouw.

Het bovenstaande scenario is volgens ons haalbaar. Het kan in alle opzichten, inclusief het tijdspad om van vijf jaar (2026-2030) om 50% van de stikstof gevoelige Natura 2000-gebieden onder de kritische depositie waardes te brengen (KDW). Maar het begint bij willen, kiezen en doorzettingsvermogen om er vol voor te gaan.

2.3 Willen. Wat we moeten willen, is de balans tussen natuur en economie herstellen. We moeten willen de wettelijke kaders, die we in Nederland hebben vastgesteld voor biodiversiteit, habitat- en vogelbescherming, stikstofdeposities op Natura 2000-gebieden, waterkwaliteit, luchtvervuiling, en klimaat, **te accepteren, te respecteren en we moeten daarnaar willen handelen.** De pijnlijke realiteit is dat het de politiek in Nederland nog niet gelukt is om tot voldoende bestuurlijke overeenstemming te komen om aan het draagvlak te gaan werken dat nodig is om de sector op een duurzaam toekomst pad te zetten.

2.4 Kiezen. Er staan inmiddels, na zes jaar geitenpaadjes beleid, voldoende stippen op de horizon. Het is nu de hoogste tijd om toekomstvisies (goede gedachten en goede woorden) concreet te maken in daden. Daarvoor moeten we als samenleving keuzes maken. Kiezen wat er wel en niet kan in typen en intensiteit van grondgebruik; en realistisch zijn over wanneer welke aanpak kan werken: vrijwilligheid en overtuiging □ beloning, en risico beperking □ doelsturing, nadeelcompensatie en onteigening. Een aantal provincies hebben inmiddels hun keuzes gemaakt en zitten in de beleidsfase waarin ze hun programma's landelijk gebied vastleggen. Dat vinden wij een goede ontwikkeling, maar de provincies gaan niet ver genoeg. Wij zien dat het nodig is om **elf** structurerende keuzes te maken. Elf keuzes om duidelijkheid te scheppen voor de boeren en hun agroketenpartners wat er wel en niet kan qua grondgebruik en op welke marktomstandigheden ze zich als (sociale) ondernemers op kunnen gaan voorbereiden.

1. Kies voor een "Wat er wel kan" onderscheid tussen agrarische hoofdstructuur (AHS) landbouw, en maatschappelijke landbouw (ML)⁵; en laat boerenbedrijven kiezen van welk systeem ze, met de grond die ze beheren, onderdeel willen uitmaken in juridisch, fiscaal, en landbouw praktijk opzicht. Maak duurzaam werken lonend en behoud boeren die al uit eigen beweging duurzaam zijn gaan werken: biologische, biodynamische, natuurinclusieve en dierwaardige boeren.
2. Kies voor grotere voedselzekerheid. Het hoge Nederlandse productieniveau van melk, zuivel en vlees is grotendeels afhankelijk van veevoer dat via onze havens uit het buitenland wordt aangevoerd in. Dit maakt onze voedselzekerheid kwetsbaar, bijvoorbeeld in tijden van oorlog. Verminder die afhankelijkheid, bevorder extensievere veehouderij en meer akker- en tuinbouw (strategische autonomie).
3. Kies voor voedselbeleid: zet in op een gezond dieet met een eiwittransitie van 60/40 dierlijk/plantaardig naar 40/60 in 2030. Dit is in lijn met vele preventieakkoorden, advies van de Gezondheidsraad en het is nodig om klimaat-, milieu- en dierenwelzijnsdoelen te behalen. Zet ook in op meer dierwaardige en biologische consumptie⁶. Dit geeft ook boeren die de omslag maken of hebben gemaakt meer perspectief.

⁵ Een aanzet hiervoor is het Voorstel van wet van de leden Holman en Grinwis tot wijziging van de Meststoffenwet, de Omgevingswet en de Wet op de economische delicten in verband met de invoering van een grondgebonden melkveehouderij, de aanwijzing van maatschappelijke landbouwgebieden en een verantwoorde mestafzet (Wet grondgebondenheid en verantwoorde mestafzet); internet consultatie versie 28 augustus 2025.

⁶ Zie bv: Oproep aan formerend kabinet - Caring Movement.

4. Kies op provinciaal niveau welke gronden in de omgevingsvisies en omgevingsverordeningen aangewezen worden als maatschappelijke landbouwgrond, en leg vast welke beloning hier tegenover staat en in welke vorm (bijv. nadeelcompensatie van € 1000/ha/jaar voor weidegrond).
5. Kies in de AHS voor verplichtende emissieplafonds voor 2030 en 2035 om de boeren in staat te stellen hun bedrijfspraktijken geleidelijk aan te passen; met als sanctie bij het niet halen van het plafond het intrekken van hun natuur- en omgevingsvergunningen.
6. Kies voor grondgebondenheid en dierwaardigheid in de veehouderij en beloon extensivering wanneer dit tot uiting komt in meer weidegang (van 720 naar 2160-3000 uur per jaar), een lagere tankureumwaarde in de melk (van U22 naar U19 gemiddeld) m.b.v. eiwitarmere voer in de ML gebieden en minder kg N/m³ dierlijke mest
7. Kies voor de groei van het areaal biologische landbouw van 6% van de cultuurgrond in 2025 naar 15% in 2030 en 25% in 2035.
8. Kies voor het vergroten van het areaal Agrarische Natuur en Landschapsbeheer (ANLb) van 116.000 ha in 2025 naar 250.000 ha in 2030.
9. Kies voor de inrichting van bufferzones grenzend aan stikstofkwetsbare Natura 2000-gebieden met stikstof én pesticiden reductieregimes variërend van 65% tot 100%. Combineer waar mogelijk de aanwijzing van de bufferzones met een transitie van gangbare bedrijven naar biologische bedrijven. Streef naar bufferzones die gezamenlijk in Nederland optellen tot minimaal 100.000 ha.
10. Kies voor het vergroten van de productie van plantaardige eiwitten in Nederland; en
11. Kies voor een integrale aanpak, waarbij ook de klimaat en waterkwaliteit doelen centraal staan en vertaald worden in sturende normen voor gebiedsspecifieke programma's en voor relevante omgeving- en natuurvergunningen.

2.5 Er vol voor gaan. Om deze negen keuzes van woorden naar daden om te zetten, is een enorme inspanning nodig van alle betrokkenen en wel in de beperkte tijd (2026-2030) die beschikbaar is. Het Kabinet Schoof en zijn Minister Wiersma hebben zich de afgelopen twee jaar vooral ingezet om de noodzakelijke hervormingen uit te stellen. Carolien van der Plas was daar duidelijk over: "Misschien is vertragen wel ons grootste succes". Die achterstand moet nu ingehaald worden. Gelukkig is er ook goed nieuws. Er is veel werk gedaan door de ambtenarij, het kennis-consortium, en vele andere partijen zoals Boerenverstand, Urgenda, Caring Farmers, VNO/NCW dat goed bruikbaar is om een nieuw kabinet te helpen de juiste keuzes te maken en deze te ondersteunen met passende wet- en regelgeving⁷⁸.

De belangrijkste maatregelen die wij als haalbaar beoordelen, hebben we doorgerekend⁹ en worden hieronder kort beschreven.

⁷ Fiche 30: krimp veestapel

⁸ Idem. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2025/12/02/aanbiedingsbrief-bij-rapport-routes-naar-realisatie-van-de-onafhankelijke-formatiewerkgroep-van-kempen>

⁹ Voor de doorrekening is het SCHOON rekenmodel gebruikt dat in 2019 is ontwikkeld door Ethical Growth Strategies BV in samenwerking met Ecorys voor een opdracht van Greenpeace. Dit rekenmodel is in 2025 geactualiseerd met data voor 2022-2025. SCHOON is een afkorting voor Stikstof Schade Oplossingen Onderzoek Nederland.

Wetgeving voor Grondgebondenheid en verantwoorde mestafzet. Wettelijke regelingen om provincies in staat te stellen de beschikbare landbouwgrond aan te wijzen als agrarische hoofdstructuur en als maatschappelijke landbouwgrond met bijpassende gebruiksnormen voor veehouderij, akkerbouw en tuinbouw in 2030.

Gebied specifieke programma's met als juridische basis stikstofemissie plafonds voor NH₃ en NO_x, vastgelegd in de omgevingswet of met AMvB en regionale actie maatregelen (RAM) om ze uit te voeren (denk aan stoppers/pensioen afspraken; overgangsregelingen van gangbare naar extensieve en/of biologische landbouw; uitkoopregelingen, schadecompensatie regelingen voor versnelde emissie krimp van dieraantallen en BBT-handhaving in de hokdiersector. De toepassingsmogelijkheden zijn legio (v.b. Gelderse Vallei); en/of een variant:

Vaststelling en inrichting van bufferzones met gebieds plafonds voor kt NH₃ en kt NO_x; aangevuld met kg NH₃/ha normen voor grondgebonden landbouw; en stikstof- en geuremissienormen voor hokdierhouderijen op basis van best beschikbare technologie (BBT). De onderstaande tabel laat zien dat een relatief beperkte inzet van bufferzone maatregelen die lokaal 3 kt NH₃ emissie reduceren (100.000 ha met 65% reductieregime), een vergelijkbaar mol N/ha/jaar reductie effect heeft als 12 kt NH₃ reductie bereikt met generiek beleid¹⁰. Met alleen generiek beleid is de reductie opgave tussen 2030 en 2035 ongeveer 59 kt NH₃. Met een bufferzoneareaal van 100.000 ha in NL is de restopgave 47 kt NH₃. Deze analyse laat zien dat gebied specifiek beleid vier tot vijf maal zo effectief is als generiek beleid¹¹.

Tabel. De NH₃ emissie reductieopgave voor generiek beleid bij verschillende bufferzone oppervlaktes en 65% restrictieregime

NH ₃ plafonds voor generiek beleid		Depositie effect van gebied specifieke bufferzones				NH3 emissieplafonds voor generiek beleid buiten de bufferzones				NH ₃ emissiereductie opgave buiten bufferzones t.o.v. 2025			
Bufferzones (1000ha)		48	101	226	-	48	101	226	-	48	101	226	
jaar	mol N/ha	mol N/ha	mol N/ha	mol N/ha	kt NH ₃	kt NH ₃	kt NH ₃	kt NH ₃	kt NH ₃	kt NH ₃	kt NH ₃	kt NH ₃	
2019	691				115								
2025	655				109								
2030	303	33	72	142	51	56	62	74	59	53	47	35	
2035	286	35	84	199	48	54	62	81	62	56	48	28	

Veldemissie reductiemaatregelen

In 2019 bedroegen de veldemissies d.w.z. de stikstofemissie bij het uitrijden van dierlijke mest 34 kt NH₃. In 2025 was dit gedaald tot 27,7 kt dankzij: (i) het afschaffen van de derogatie; (ii) de algemene krimp in het areaal landbouwgrond; en (iii) door een kleine uitbreiding van de biologische landbouwgrond. De opstelling hieronder geeft aan dat -de keuzes voor grondgebruik in de komende jaren- de plaatsingsruimte voor dierlijke mest zal verkleinen en dat daardoor het niveau van de veldemissies met 45% zal kunnen dalen t.o.v. 2019.

¹⁰ De stikstof depositiereductie potentie van 100.000 ha bufferzones kan oplopen tot 234 mol/ha voor de stikstofgevoelige Natura 2000 gebieden in Nederland. Rekening houdend met de juridische en praktische complexiteit van bufferzone beleid gaat MOB uit van 35% effectiviteit (84 mol N/ha). Dit is waarschijnlijk een conservatieve inschatting van de potentie van deze maatregel.

¹¹ Zie ook recente publicaties van Jan Willem Erisman (RUL) en Tom Brouwer (Gispoint over de depositie benadering).

Greep op ruimte programma: effecten op veldemissies 2029, 2025, 2030 en 2035 (in kt NH₃)

Veldemissie reductiemaatregelen	2019	Δ 19-25	2025	Δ 25-30	2030	Δ 30-35	2035	Totaal Reductie 2019-2035
Beindiging derogatie		-4,2		-1,4				-5,6
Krimp areaal cultuurgrond		-1,2		-2,8		-0,6		-4,6
Uitbreiding BIO landbouw		-0,3		-0,6		-0,5		-1,4
Uitbreiding ANIB areaal				-2,0		-		-2,0
Uitbreiding overige ML				-0,5		-		-0,5
Inrichting Bufferzone areaal				-0,9		-0,1		-1,0
Totaal krimp veldemissies		-5,7		-8,2		-1,3		-15,1
Rest veldemissies kt NH₃	33,4		27,7		19,6		18,3	
Index waarde	1000%		83%		59%		55%	

Stalemissie reductiemaatregelen

Om de stalemissies te verminderen zijn drie type maatregelen effectief: (A) extensivering & voerspoor maatregelen, (B) staltechniek innovaties, en (C) Krimp van de veestapels.

Extensivering. Vanuit een stikstofreductie perspectief is de bedoeling van extensiveringsbeleid dat de stalemissies per dierplaats verminderen als gevolg van: (i) meer uren weidegang en als gevolg daarvan minder staluren per jaar; en (ii) minder kg N per m³ dierlijke mest door meer vers gras en minder eiwitrijk krachtvoer. Voor de melkveehouderij is het haalbaar om de stalemissies per dierplaats gemiddeld te laten afnemen van 12 kg NH₃/gve naar 9,1 kg in 2030 (weidegang 1080 uur gemiddeld) en 7,7 kg (weidegang 2150 uur) in 2035. Tegelijkertijd kan de excretie factor afnemen van 120 kg N/gve naar 97 kg N en vervolgens naar rond de 80 kg N/gve¹². Voor alle veestapels samen kan dit “voerspoor” effect oplopen tot een reductie van 9-10 kt NH₃ in 2030 en 2035.

Stal innovaties kunnen -volgens de stalbouwers- de emissies met 55% reduceren en in sommige provincies is stalvernieuwing verplicht gesteld voor de varken- en pluimveehouderijen. MOB pleit voor een tijdelijk moratorium op nieuwbouw voor stallen als die bedoeld zijn om de veestapels te laten groeien. We zijn niet principieel tegen stalvernieuwing en technische innovaties om stikstof emissies op bedrijfsniveau te verminderen. In de MOB-scenario analyse wordt rekening gehouden met een beperkt effect van deze innovaties (2.6 kt NH₃ t.o.v. 2025).

Veestapel Krimp is onvermijdelijk om de Wsn doelen te halen. Onze analyse geeft als resultaat dat: (i) de greep op ruimte benadering waarvoor wij hier pleiten, samen met (ii) het boerenverstand pleidooi voor meer weidegang en een lager ureumgehalte in de melkveehouderij; en (iii) een beperkte toepassing van nuttige staltechniek, iets meer dan de helft van de stikstofreductie opgave kan helpen realiseren. Wat er overblijft is een generieke reductie opgave van rond de 22 kt ammoniakemissie in 2030 en in 2035. Dit komt neer op een veestapelkrimp van rond de 32% in 2030 t.o.v. het jaar 2025, en 39% t.o.v. 2019.

¹² Dr. Yvonne Verbeek-Schilder en Ir. Frank Verhoeven. De Emissiearme bedrijfsvoering, Boerenverstand, mei 2025

Veehouderijen (x1000)	2019	2022	2025	Δ 19-30	Δ 25-30	2030
Jongvee melkveehouderij (totaal)	924	982	909	35%	34%	596
Melk- en kalfkoeien (>= 2 jaar)	1.578	1571	1.499	36%	32%	1.015
Vlees vee (kalveren +)	1.171	1148	1.102	32%	28%	791
Overige runderen plus stieren	77	65	56	46%	26%	41
Schapen (totaal)	945	877	907	38%	35%	586
Geiten (totaal)	615	645	645	18%	22%	504
Leghennen en overig pluimvee	47.197	44248	42.464	38%	31%	29.395
vleeskuikens	48.218	45205	43.383	38%	31%	30.031
Varkens en zeugen	12.130	11.235	10.829	44%	38%	6.736
Aantal dieren	112.855	105.976	101.794	38%	32%	69.697
GVE runderen	2.690	2.682	2.545	35%	31%	1.744
GVE schapen en geiten	123	113	116	39%	35%	75
GVE pluimvee en varkens	15.574	14.554	13.984	40%	33%	9.422
Totaal GVE veestapels	18.386	17.349	16.644	39%	32%	11.241

Bron: *SCHOON 6.0, dec 2025 – veestapel omvang in het Greep op ruimte scenario – 50% OW in 2030*

2.6 Samenvatting van het MOB-scenario

Tabel 4. Geeft een samenvatting van de reductie effecten van de maatregelen op de NH₃ emissies. Het bovenste deel van de tabel laat zien waar de restemissies in 2030 en 2035 uitbestaan. Het onderste deel van de tabel geeft aan hoe groot de reductie opgave wordt en welke bijdrage geleverd wordt door: lagere veldemissies, veestapels krimp, voerspoor maatregelen, en techniek.

Tabel 4. Samenvatting van de NH₃ reductie effecten in de MOB Greep op ruimte aanpak

kt NH ₃ emissies in 2019 en 2025 en de prognose voor 2030 en 2035 in het MOB scenario								
jaar	Emissie	Plafond	Veld emissies	Stal emissies	Kunstmest	Overige	Totaal rest emissies	Reductie opgave t.o.v. 2025
2019	115,1		34,4	58,7	9,3	12,7	115,1	
2025	109,2		27,8	59,2	9,5	12,7	109,2	
2030		62,5	19,6	26,0	6,5	10,4	62,5	-46,7
2035		61,7	18,3	26,5	6,5	10,4	61,7	-47,5
De kt NH ₃ emissie reductieopgave en prognose voor het MOB scenario effect								
jaar	Emissie reductie opgave		Effecten van het reductie programma t.o.v. 2025					
			Veld emissies + KAS	Krim veestapels	Voerspoor	Tech. innovaties	overige	Totaal reductie
2030	-46,7		-11	-22,1	-8,7	-2,6	-2,3	-46,7
2035	-47,5		-11	-22,1	-9,5	-2,6	-2,3	-47,5
Samenstelling reductie			23%	47%	20%	5%	5%	100%

De tabel laat zien dat 47% van de benodigde emissiereductie kan worden bereikt via veestapel krimp, 20% met meer weidegang en minder eiwit in het voer, en 23% via veranderingen in grondgebruik en minder mest uitrijden. Staltechniek draagt in de MOB aanpak maar 5% bij.

3 Hoe realistisch/haalbaar is de aanpak die MOB voorstelt?

Op weg naar een dunnere stikstofdeken met onomkeerbare juridisch houdbare en afdwingbare afspraken. Het is duidelijk dat er onomkeerbare en juridisch afdwingbare afspraken gemaakt moeten worden in 2026. Afspraken die het onvermijdelijk maken dat de stikstofemissies in Nederland zo veel minder zullen worden dat de wettelijk vastgestelde doelen voor stikstof deposities op stikstof kwetsbare Natura-2000 gebieden bereikt gaan worden. Juridische borging van de aanpak en rechtsgeldigheid van de maatregelen is nodig niet alleen om de doelen te kunnen bereiken maar juist ook om de boeren en hun agroketenpartners zekerheid te geven en te motiveren om mee te doen. MOB is bereid mee te denken over de uitwerking van een VHT-stelsel dat past bij de “Greep op ruimte aanpak” die wij voorstellen. Het gaat dan onder meer over omgevings- en natuur vergunningen die passen bij een “doelsturingsaanpak” en bij emissieplafonds op gebiedsniveau.

Het begrip haalbaarheid heeft vele aspecten. Voor deze notitie hebben we gekeken naar

- De beschikbare tijd en de tijd die nodig zal zijn om de beleidskeuzes die wij voorstellen onomkeerbaar vast te leggen,
- De maatregelen uit te werken en implementatie gereed te maken, en
- De tijd die het kost om de maatregelen uit te voeren.

Onze conclusie is dat het kan in de komende vijf jaar. Het kan als: (i) de politiek de regie neemt; (ii) de kennis die nodig is, beschikbaar wordt gemaakt voor de boeren en hun agroketen partners; en (iii) de overheid en de financiële partijen in de agroketen de financiering regelen die nodig is om instappen mogelijk te maken voor de boeren en de andere partijen die te maken krijgen met de generieke maatregelen en mee moeten in de gebied specifieke programma's inclusief de Bufferzone aanpak.

De meeste tijdsdruk staat op de bufferzone aanpak. In principe moet het proces van voorbereiding, juridische regelingen en uitvoering afspraken binnen een periode van vijf jaar kunnen. Maar omdat er ongetwijfeld voor een deel van de boerenbedrijven tot onteigening moet worden besloten bij gebrek aan voortgang, kan de totale uitvoeringsperiode uitlopen tot 7 of 8 jaar. In het MOB-voorstel is daar rekening mee gehouden.

De invoering van grondgebondenheid, maatschappelijke landbouw en de regelgeving voor het onderscheid tussen boerenbedrijven die kiezen voor ML of gangbare landbouw (AHS) kan binnen twee-drie jaar geregeld zijn. De invoering van een doelsturingsinstrumentarium voor de veehouderij en opengrond akker- en tuinbouwbedrijven die kiezen om binnen de agrarische hoofdstructuur te blijven werken kan ook binnen drie jaar in werking zijn. Over dit aspect van haalbaarheid heeft De WUR recent een advies uitgebracht aan de Ministeriele Commissie Economie en Natuur¹³. Dat advies komt erop neer dat het kan, maar dat het volle effect van de maatregelen die zij bekeken hebben niet in 2030 gerealiseerd zal zijn. Onze analyse laat zien dat dat klopt maar op zich niet erg is. De “Greep op grond aanpak” die wij voorstellen heeft een groter reductie effect potentieel, dan de som van maatregelen die de WUR heeft nagerekend, en daardoor zijn de Wsn doelen inclusief het interim doel voor 2030 in onze aanpak wel realiseerbaar.

¹³ Reinhard, S., F. Speijer, R.P. Baayen, G. Migchels, S. van Berkum, R.H. Pessers, A.N. Walker, P.J. Woltjer, M.P.H. Selden, W.H.G.J. Hennen, 2025. *Sociaal-economische en ecologische effecten van theoretische scenario's voor reductie van de stikstofdepositie op stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden*. Wageningen, Wageningen Social & Economic Research, Rapport 2025-133. 124 blz.; 8 fig.; 22 tab.; 88 ref.

4. Wat gaat het kosten en wie betaalt?

De reductieopgave is groot maar noodzakelijk om de Wsn doelen te realiseren, om zo de biodiversiteit in Nederland de kans te geven te herstellen, en om de landbouwsectoren in Nederland de kans te geven zich op nieuw uit te vinden als een sector die een positieve bijdrage levert aan de brede welvaartsontwikkelingen in ons land. Voor de duidelijkheid: dat is nu niet het geval! De landbouwsector zoals die nu functioneert, kost de Nederlandse samenleving welvaart en de belastingbetaler geld¹⁴. De schade die de sector veroorzaakt voor de gezondheid van mens en dier, voor de natuur en biodiversiteit, het klimaat, het gebrek aan betaalbare grond voor woningbouw, de waterkwaliteit etc. is in totaal groter dan de toegevoegde waarde die de sector direct en indirect genereert met de productie van vlees, melk, kaas, zuivelproducten, eieren, voedingsgewassen en commerciële gewassen, zaaizaad etc. In een recente publicatie van Deloitte (2025)¹⁵ worden de maatschappelijke kosten van de Nederlandse landbouw berekend als € 18.6 mld. en de maatschappelijk baten als € 13.3 mld. Daarbij is nog geen rekening gehouden met het “stikstofslot” dat momenteel de BBP-groei met €1 mld./jaar afremt¹⁶.

De belangrijkste kostenposten van de “Greep op ruimte aanpak” zijn:

A. Investerings door de overheid in verduurzaming van boerenbedrijven of bedrijfsbeëindiging in de periode 2026-2030.

De kosten hiervan kunnen variëren van € 15 mld. tot € 25 mld. Dit is afhankelijk van het tempo van uitvoering en de achterliggende filosofie/methodiek voor schade compensatie (d.w.z. de “gulheid” van de belastingbetaler):

- € 10 tot 20 mld. voor grondbestemmingsverandering en veestapel krimp
- € 1 mld. voor dierwaardigheid en stalemissie reducties
- € 1 mld. voor transitiesteun aan boeren met grond in de aangewezen ML gebieden en die in overleg met de overheid (provincies/gemeenten) kiezen voor een overstap van intensieve gangbare landbouw naar biologische productie of extensieve natuurinclusieve veehouderij, akkerbouw of tuinbouw.

B. Reguliere – jaarlijks -begrotingsuitgave voor maatschappelijke landbouwdiensten

Deze kosten schatten we op € 2 mld./jaar en bestaan voornamelijk uit beloning voor Eco-diensten door boeren die kiezen voor ML.

- € 0,4 mld./jaar voor boeren die een deel van hun arealen laten beheren via hun lokale Agrarische Natuur Collectief.
- € 0.6 mld./jaar voor het betalen van ML boeren om Eco-diensten te leveren
- € 1 mld./jaar voor het leveren van gecertificeerde biologische producten door geregistreerde ML bedrijven.

¹⁴ Maatschappelijke kosten-batenanalyse voor een dierwaardige veehouderij, Verkenning naar de impact op de brede welvaart van een transitie naar dierwaardige veehouderijsystemen in Nederland, onderzoeksrapport in opdracht van De Dierenbescherming en Caring Farmers, uitgevoerd door Ethicalgrowth2020, 25 september 2024. [Rapport-dierwaardige-veehouderij-3.pdf](#)

¹⁵ Zie o.a. de recente publicatie van Deloitte op initiatief van de Robin Food Coalition: The Hidden Bill. An analysis of the societal costs of Dutch agriculture today versus alternative systems October 2025.

¹⁶ Bron: rapport van CE Delft voor de MCEN in 2025.

Financiering. Voor de financiering van de transitie stellen wij voor om de bestaande subsidieregelingen en belastingen die de kapitaalintensieve landbouw ondersteunen te beëindigen in de periode 2026-2030 en te vervangen door een nieuw eenvoudiger programma van maatregelen voor landbouwsysteem verandering en het realiseren van de maatschappelijke doelen voor natuur, water en klimaat en dierwaardigheid. Denk bv aan:

1. Veestapel krimp ondersteunende maatregelen

- Stoppersregeling voor boeren zonder opvolger in het bedrijf die met pensioen willen en bereid zijn om een afspraak maken met de hun provincie om hun volledige bedrijf op een bepaalde datum voor eind 2030 te verkopen met behoud van woonhuis en maximaal 4ha aangrenzende grond met restricties die passen bij de natuur/bufferzone locatie (€ 1500/kg NH₃);
- Uitkoopregeling voor boeren die op hun huidige locatie hun landbouwbedrijf niet voort willen of kunnen zetten en in aanmerking komen voor onteigening en/of bedrijfsruil met boeren die nu in de agrarische hoofdstructuur gevestigd, en er voor kiezen voor registratie van hun bedrijf als een maatschappelijk landbouwbedrijf (€ 1500/kg NH₃);
- Nadeelcompensatie regeling voor boeren die nu werken in percelen zonder specifieke gebruiksrestricties, maar die, na invoering van een wet/regeling grondgebondenheid en maatschappelijke landbouw door de provincie worden aangemerkt als ML arealen (vermogenscompensatie € 30.000/ha en inkomenscompensatie € 1000ha/10 jaar);
- Transitiesteun voor overstap naar biologische landbouw (veehouderij, akkerbouw, tuinbouw, of een gemengde bedrijfsvorm (€ 200.000 voor boerderij met 100 ha);
- Transitiesteun voor overstap naar een andere vorm van natuur intensieve/extensieve landbouw die als ML kan worden aangemerkt;
- Onteigening.

2. Stal emissiereductie maatregelen via stal innovatie techniek aanbieders

- Subsidie voor investering in stal innovaties/aanpassing voor dierwaardigheid (€ 2000/dierplaats);
- Subsidie voor hokdierhouderijen (€ 0/bedrijf, BBT al jaren verplicht).

3. Toename maatschappelijke (Eco) diensten door bedrijven werkzaam als geregistreerd ML bedrijf op gebieden aangewezen door provincies als Maatschappelijke landbouwwarealen.

- Beloning voor Eco-diensten door ML bedrijven; forfaitair € 1000/ha weidegrond; €2500/ha akkerbouw en tuinbouwgrond.

5. Wanneer kan Nederland van het stikstofsloot af?

Nederland kan van het stikstofsloot af, zodra het duidelijk is dat we onomkeerbaar op weg zijn naar een stikstof depositieniveau van 850 mol N/ha in 2035 op stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden, met als tussen doel 950 mol H/ha in 2030. Onomkeerbaar in de betekenis van bindende afspraken met alle relevante partijen over de maatregelen die nodig zijn en samen onvermijdelijk leiden tot de dunnere stikstof deken die nodig is om de Wsn doelen in 2030 en 2035 te halen.

Het is duidelijk dat veranderingen in de landbouw grondgebruik en landbouw praktijken essentieel zijn om de Ammoniak emissiereductie opgaven tussen 2026, 2030 en 2035 te halen. Ons onderzoek geeft als belangrijk inzicht: HET KAN.

De benodigde stikstofdepositie reductie kan met een combinatie van generieke en gebied specifieke maatregelen gerealiseerd worden. Bij een bufferzonebeleid met 65% stikstofemissie reductie in stroken van gemiddeld 1 km breed rond alle stikstof gevoelige Natura 2000-gebieden (totaal 100.000 ha) wordt de generieke ammoniak reductie opgave 47 kt NH₃ tussen 2025 en 2030. Deze reductie kan gerealiseerd worden met een combinatie van drie type maatregelen:

- Veldemissie reducties door Greep op ruimte maatregelen: Wat kan er wel en waar
- Stal emissies reductie maatregelen door voerspoor beleid
- Veestapel krimp

HET KAN, MITS de betrokken het eens worden over de visie, de HOE keuzes, en de financiering. Dit is op dit moment begin 2026 nog een grote politieke uitdaging. Onze hoop is dat de volgende regering de juiste keuzes maakt voor generiek beleid; en tegelijkertijd de provincies gaat ondersteunen met het uitrollen van een integrale regionale aanpak en gebied specifiek stikstof beleid met bufferzones. We hopen dat aan het eind van de zomer in 2027 -na de provinciale staten verkiezingen- de rijksoverheid en de provinciale overheden voldoende op één lijn zitten om te komen tot bindende afspraken over een geborgde aanpak om de Wsn doelen te halen.

Bijlagen en Annex

Bijlage 1. Toelichting op Tabel 3.

Bijlage 2. Hoe komt Nederland van het Stikstofslot af?

Bijlage 3. Biologische landbouw: op weg naar 15% in 2030; en 25% in 2035

Annex: Overwegingen voor de herinrichting van de landbouw (2026-2040), MOB-rapportage uit oktober 2025

BIJLAGEN

Bijlage 1. Toelichting op tabel 3

Stalemissies worden voor bedrijven uitgedrukt in kg NH₃ per ha bedrijfsareaal/jr. Voor de grondgebonden veehouderij bepaalt het aantal dieren per hectare en de gemiddelde stalemissies in kg NH₃ per dierplaats per jaar (dppj) de stalemissie. De stal emissies plus de veldemissies afkomstig van het uitrijden van dierlijke mest en de kunstmest “gift”, tellen op de totale ammoniakemissie per hectare. De doelsturingsnorm van 40 kg NH₃ voor gangbare veehouderij in de tabel, is ook opgenomen in het UPLG (Utrechts Programma Landelijk Gebied voor het jaar 2035. Wij gaan er van uit dat deze norm zal worden aangescherpt tot 2030 nadat de rechter in het hoger beroep in de zaak Greenpeace tegen de staat, het vonnis van 50% OW in 2030 heeft bekrachtigd.

Tabel. Stikstof emissies landbouw (kg NH ₃ /ha); huidige praktijk en doelsturingsnormen voor 2030/2035							
Grondgebonden landbouw	jaar	aantal dieren (gve/ha)	stal emissie dppj	stal emissies	veld emissies		Totaal, kg NH ₃ /ha
					dierlijke mest	kunstmest	
Grondgebonden veehouderij							
Gangbare rundveehouderij	2025	2,5	12,0	30,0	16,9	6,2	53,1
Gangbare rundveehouderij	2030	2,0	9,2	18,3	16,9	4,8	40,0
Extensieve veehouderij	2030	1,5	7,7	11,6	9,9	3,1	24,6
Biologische veehouderij	2025	1,2	7,7	9,2	9,9	-	19,2
Bufferzone -beperkt (-65%)	2030	1,2	7,7	9,2	9,9	-	19,2
Bufferzone -beperkt (-85%)	2030	1,0	7,7	7,7	-	-	7,7
ANLB weidegrond	2030	1,2	7,7	9,2	-	-	9,2
Grondgebonden akkerbouw en tuinbouw							
Gangbare akkerbouw	2025			nvt	17	6,93	23,8
Extensieve akkerbouw	2025			nvt	12	2,85	15,2
Biologische akkerbouw	2025			nvt	10	-	9,9
ANIB gewassen	2025			nvt	10	-	9,9
Bufferzone -beperkt (65%)	2030			nvt	10	-	9,9
Bufferzone -sterk beperkt (-85%)	2030			nvt	-	-	-

Bijlage 2. Hoe komt Nederland van het stikstof slot af? Door het anders te gaan doen in de landbouw. De landbouw heeft in 2025 ongeveer 109 kiloton ammoniak (NH₃) uitgestoten. Dat komt neer op een stikstof depositiebijdrage op stikstofgevoelige Natura 2000 gebieden van 679 mol N/ha. Rekening houdend met wat er in het Buitenland gebeurt en hoe stikstof depositie uit andere sectoren in Nederland zich kan gaan ontwikkelen, is het verstandig er van uit te gaan dat stikstof depositie door de landbouw in 2030 niet meer dan 315 mol N/ha/jaar mag zijn; en voor 2035 is het plafond berekend als 297 mol N/ha. Dit betekent een reductie opgive van 56-57%

De huidige vormen van landbouw hebben in 2025 ongeveer 109 kiloton ammoniak (NH₃) uitgestoten. In 2030 en 2035 mag dit niet meer zijn dan 50 kton en 48 kton respectievelijk. Bij generiek reductie beleid moet de uitstoot met ongeveer 60 kt verminderd worden. Als er direct grenzend aan de stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden aanvullend regionale actiemaatregelen genomen worden zoals bufferzones met uitstoot beperkingen (gebied specifiek beleid) dan kan de generieke opgave met 5 - 20 kt verminderd worden.

De belangrijkste bronnen voor de stikstof depositie in Nederland zijn de Nederlandse landbouwsector (50% in 2025), het Buitenland (32%) en overige Nederlandse sectoren (Mobiliteit, Huishoudens, Industrie en Energie; de Bouw en Dienstensector). Rekening houdend met de huidige prognoses over de ontwikkeling van de stikstofdeposities uit binnen- en buitenland, is berekend wat de 2030 en 2035 emissieplafonds zijn voor Ammoniak en NO_x in de landbouw.

Bijlage 3

Biologische landbouw: op weg naar 15% in 2030; en 25% in 2035.

In het MOB-scenario wordt uitgegaan van beleid dat succesvol stuurt op een uitbreiding van het biologische landbouwareaal van 6% in 2025 (94.000 ha) naar respectievelijk 15% in 2030 (227.000 ha) en 25% in 2035 (360.000 ha). Dit komt overeen met het BIO actieplan van Nederland en de Europese doelstelling voor Biologische landbouw.

Om dit te realiseren, moet het businessmodel van biologische landbouw in Nederland op korte termijn voldoende aantrekkelijk worden om boeren te verleiden te kiezen voor een transitie van gangbare naar biologische landbouw. Daarvoor zijn elkaar aanvullende, maatregelen nodig.

1. Wetgeving – Grondgebonden landbouw – om rijk en provincies in staat te stellen om regie op ruimte te nemen en om zo het areaal dat nodig is beschikbaar te maken
2. De vraag naar biologische producten van Nederlandse oorsprong moet voldoende worden verhoogd om de afzet te garanderen. Dit vereist een structurele heroriëntatie van de Nederlandse consumentenmarkt voor melk, zuivel, kaas, vlees en eieren op het gebruik van op Nederland landbouwgrond geproduceerde biologische producten; Dit kan door een convenant met groot-en kleinhandel (afspraken) voor korte keten afzet; en door afspraken te maken met afnemers -die zich richten op export-om hun productaanbod in 2030 en 2035 respectievelijk te baseren op 15% en 25% Nederlandse biologisch productie. Om de boeren voldoende zekerheid te geven is het wenselijk dat deze structurele vraag stijging onderbouwd wordt met meerjarige contracten.
3. Opbrengsten van de verkoop van biologische gecertificeerde productie van melk, zuivel vlees en eieren moet, - aangevuld met inkomen uit andere maatschappelijke diensten die met biologische bedrijfsvoering samen kunnen gaan voldoende hoog zijn om de arbeidsinzet te belonen.
4. Een transitie faciliteit. De boeren die de overstap van gangbare naar biologische landbouw willen maken moeten daartoe in staat gesteld worden. Het gaat over de dekking van kosten tijdens een twee jarige periode van overschakeling. Inkomensderving en investeringen zoals betere toegangspaden naar weidegronden om het aantal uren weidegang te kunnen vergroten van 1000 naar 2200+ uur per jaar.

De transitie naar biologische veehouderij, akkerbouw en tuinbouw gaat samen met een sterke reductie in de emissie van ammoniak. In de biologische melkveehouderij ligt de ammoniakemissie per hectare op ongeveer 20 kg. Dat is 35% van de gemiddelde ammoniakemissie in de gangbare rundveehouderij. Dit komt door minder gve/ha, lagere stalemissies door meer weidetijd (en minder eiwitrijk voer) en lagere excretie factoren. Voor de bio akkerbouw en opengrond tuinbouw gaan we uit van NH₃ emissies rond de 10 kg/ha.

EINDE van de Technische notitie

Annex

Overwegingen voor de herinrichting van de landbouw (2026-2040)

MOB, oktober 2025

Inhoudsopgave

1. Verantwoording
2. Inleiding
3. Ambitie, Visie en Uitdagingen
4. Oorzaken en oplossingen voor de voedingsproblematiek
5. Oorzaken voor het vastlopen van ons gangbare intensieve landbouwsysteem
6. Overwegingen voor de toekomst
7. Inrichting landbouw om de leefomgeving te ondersteunen (2025-2040)
8. Greep op: ruimte vier categorieën
9. Regie op vijf categorieën agrarische primaire productiebedrijven
10. Wanneer kan Nederland van het stikstofsloot af?

Bijlage: Voorstellen voor verbetering van staand- en voorgenomen beleid

1. Verantwoording

Deze overwegingen zijn bedoeld voor alle groeperingen die intrinsiek gemotiveerd zijn om de te werken aan een toekomstige gezonde leefomgeving, ondersteund door een landbouwsysteem waarin boeren binnen gezonde grenzen kunnen werken en fatsoenlijk beloond worden op basis van hun functies in voedsel en gewassen productie en natuurbeheer.

We zijn er ons terdege van bewust dat het onze primaire taak als NGO is om op te komen voor natuur, klimaat en dierenwelzijn. Wij monitoren overheidsbeleid om te zien of de staat rechtmatig handelt en de brede maatschappelijke belangen voldoende behartigt en goed borgt. Als wij vinden dat dit onvoldoende gebeurt en overtuigd zijn dat de overheid handelt in strijd met wettelijke afspraken dan kunnen we kiezen voor juridische acties. Daarbij vragen wij de rechters (bestuursrecht en civielrecht) om het beleid en beleidsinstrumenten zoals de natuurvergunning verlening te toetsen aan de Nederlandse wet en aan de achterliggende principes die op Europees niveau zijn vastgelegd in internationale verdragen die Nederland medeondertekend heeft. In het kort. Onze taak is problemen te signaleren en ongevraagde adviezen te geven aan de overheid over hoe het beter moet en kan. Het visie en beleid omzetten in onontkoombare actie, dat is het mandaat van de politiek. Waarom dan toch deze notitie over concrete maatregelen?

- Omdat de achteruitgang van de biodiversiteit in onze beschermde natuur gebieden al decennia speelt;
- Omdat er al decennia geen echte aanpak is gekomen om de stikstof emissies en deposities uit de landbouw fors te verminderen;
- Omdat Nederland nu op een stikstof slot zit;
- Omdat we sinds de PAS uitspraken van de Raad van State (bestuursrecht) in 2019 geen serieus geloofwaardige beleidsinitiatieven zien op tot een geborgde (onontkoombare) oplossingsgericht programma te komen;

- Omdat de staat, uit naam van het huidige demissionaire kabinet tot op de dag van vandaag illegaal handelt door onvoldoende actie te ondernemen om de Wsn doelen te halen; en
- Omdat wij (MOB) al jaren roepen dat de stikstofcrisis oplosbaar is, als de politieke wil en moed daarvoor aanwezig is. Met deze notitie willen we aangegeven hoe het volgens ons kan.

2. Inleiding

Een nieuw kabinet zal zich uiteen moeten zetten met een paar hardnekkige problemen waar Europa en Nederland als decennia mee worstelen. Denk aan de schadelijke effecten van de onze intensieve en omvangrijke landbouw op de kwaliteit van lucht, natuur, bodem en water; het doorgaande verlies aan biodiversiteit, de veel te geringe maatregelen om de uitstoot van broeikasgassen tegen te gaan, en de toename van obesitas en andere welvaartsziektes door ongezonde voeding- en leefpatronen.¹⁷

In deze notitie werken wij de idee uit dat de landbouwsector ondersteunend moet worden voor de kwaliteit van de leefomgeving in Nederland en Europa. Dat is mooi ideaal, en zo'n structurele transformatie vergt een complex transitie proces. Een aantal relevante uitgangspunten, feiten en aanbevelingen voor veranderingen en ondersteunende maatregelen hebben we in dit stuk opgenomen. We hanteren daarbij als zichtlijn een periode van 15 jaar (2026-2040). Tegelijkertijd ligt er een opdracht van de rechter aan de staat om zich aan de wet te houden en voor eind 2030 50% van de stikstof gevoelige arealen in de Natura2000 gebieden onder de relevante KDWs te brengen. In deze bijlage nemen we beide tijdspaden mee en dat betekent dat een deel van de structurele maatregelen moet worden aangevuld met versnellingsmaatregelen die een tijdelijk karakter hebben.

De problematiek in het kort. Het huidige landbouwsysteem loopt vast op de natuur-, milieu- en klimaatgrenzen in Nederland. Het gangbare landbouwsysteem is schadelijk voor onze leefomgeving niet alleen voor de biodiversiteit. In de Brede Welvaart (BW) monitor van het CBS (2023) worden meer dan 40 BW trends bekeken, en recente studies¹⁸ laten zien dat het voedsel- en landbouwproductiesysteem een negatieve bijdrage levert aan 16 van deze trends¹⁹, en maar aan één trend (betaalbaar voedsel) een positieve bijdrage levert. Dit moet en kan beter. Het moet beter omdat onze normen en waarden aan het veranderen zijn. Het wordt voor steeds meer mensen steeds duidelijker dat een gezonde leefomgeving belangrijker is dan veel voedsel produceren en exporteren. De meeste mensen vinden een goede kwaliteit van hun leefomgeving van meer waarde voor zichzelf, hun familie en toekomstige generaties, dan dat Nederland een belangrijk exportland is voor voedselproducten (Vlees, eieren, melk, kaas, fritesaardappelen, uien, wortelen, suiker en bloemen) en commerciële gewassen. Dat vergt omdenken en nieuwe handelingsperspectieven, Het kan beter, we kunnen kiezen voor een duurzaam, stabiel en sociaal landbouwsysteem. Daarmee kunnen we van het huidige stikstofsloot af en kunnen we toekomstige water-, pesticide- en klimaat sloten vermijden.

¹⁷ Rli. Falen en Opstaan, naar een doeltreffende aanpak van problemen in de leefomgeving, mei 2025

¹⁸ Ethicalgrowth2020. MKBA Dierwaardige Veehouderij, 2024, in opdracht van De Dierenbescherming

¹⁹ Gezondheid en Overgewicht, Werkgelegenheid en netto arbeidsparticipatie, Tevredenheid met woning, Ontwikkeling normen en waarden, Milieuproblemen, Waterkwaliteit grondwater en oppervlaktewater, stikstof depositie en landnatuur, stedelijke blootstelling aan fijnstof, Cumulatieve CO₂-eq emissies, Gezonde levensverwachting, Beheerde landnatuur in NNN, efficiëntie grondstoffen en mineralen gebruik, landvoetafdruk en broeikasvoetafdruk.

We willen beter omdat we begrijpen dat het huidige systeem grondstoffen en mineralen verspilt en onze natuur en gezondheid schaadt.²⁰ En omdat dit niet meer past bij onze brede welvaartambities vooral voor toekomstige generaties. Deze verandering in wat we als burgers belangrijk vinden, ligt ten grondslag aan de landbouwvisie die we in deze bijlage neerzetten.

3. Ambitie, Visie en Uitdagingen

Onze ambitie is dat het landbouwsysteem in Nederland en Europa weer ondersteunend wordt voor de kwaliteit van onze leefomgeving.

Onze visie. Een schoon, gezond en sociaal voedsel- en landbouwsysteem dat weerbaar is tegen klimatologisch- politieke -en economische schokken; en onze leefomgeving, en de gezondheid van mens en dier ondersteunt. Een systeem dat op een integrale wijze weer gaat bijdragen aan onze brede welvaart, Nu, Later en ook elders in de Wereld. Een systeem waarbij iedereen toegang heeft tot betaalbare en gezonde voeding; en de gif- en stikstof dekens van ons land wordt afgetrokken zodat de biodiversiteit weer kan herstellen en de landbouw en natuur weer beter in balans komen; een systeem waarin de bodem- en waterkwaliteit weer goed wordt; waar niet alleen het welzijn van de mens voor op staat maar ook dierenwelzijn wordt gerespecteerd, en waarbij er weer meer ruimte komt voor bos/natuur/recreatie/woningbouw.

Vijf uitdagingen:

Gezonder leven, gezonder eten en betere voedingszekerheid. Het voedselsysteem in Nederland en Europa is deels een succesverhaal; en deels moet en kan het beter. Er wordt meer dan voldoende betaalbaar voedsel geproduceerd en aangevoerd naar winkels waar consumenten hun voedsel kopen. Maar nog te veel mensen eten ongezond, en we worden met zijn allen steeds dikker. Voor een half miljoen gezinnen met de laagste inkomens zijn de boodschappen te duur en voor deze ouders en kinderen is de voedingszekerheid nog niet goed genoeg geregeld.

Schonere landbouw. De landbouwsectoren die voedsel en commerciële gewassen produceren in Nederland (veehouderij, akkerbouw, tuinbouw) zijn hoog productief maar zijn ook de meeste vervuilende sectoren in Nederland. De situatie is dermate slecht, dat totale inkomens en winsten van bedrijven en boeren in Nederland, lager zijn dan de milieukosten, klimaat kosten en gezondheidskosten voor mens en dier. Deze kosten worden niet door de agroketen bedrijven en boeren betaald maar door ons allen als belastingbetaler²¹.

Duidelijkheid over wat er wel kan, verdienmodellen die kloppen en beloning voor maatschappelijke functies. Op duurzame wijze boeren moet lonend worden in Nederland. Boerenbedrijven kleuren en vormen de landschappen waar wij aan gehecht zijn en boeren blijven essentieel voor drie belangrijke maatschappelijke functies waarvoor zij fatsoenlijk beloond moeten worden:

- Het op efficiënte wijze produceren van voedsel- en overige gewassen van goede kwaliteit;

²⁰ Zie voor meer uitleg een video van Urgenda: https://www.youtube.com/watch?v=d-r6J-Uwv_g&t=1s

²¹ Hier een voetnoot met cijfers van de Robin Food Coalitie (2025), Urgenda (2024), CE Delft (2025) en De Dierenbescherming)

- Zorgen voor een goede staat van de arealen cultuurgrond (bodem en water) die zij bezitten of in pacht gebruiken;
- Zorgen voor een goede kwaliteit van de agrarische natuur gebieden die zij beheren.

Cultuurverandering en draagvlak organiseren. De beoogde veranderingen in ons voedsel- en landbouwsysteem gaan tijd kosten. De markt gaat dit niet zelf in gang zetten. De overheid moet hier de regie nemen. Een dergelijke (systeem)verandering kan alleen tot stand gebracht worden als er in de maatschappij en dus ook in de politiek een draagvlak komt voor beleid en maatregelen om de transitie naar een schoon, gezond, duurzaam, stabiel en sociaal voedsel en productiesysteem in te zetten. Dit vergt leiderschap met visie en een nieuw positief, realistische verhaal van de politiek naar de samenleving

Visie en Regie op verandering. De overheid moet de regie nemen. D.w.z.

- Uitleggen aan de kiezers waarom verandering nodig is
- De visie voor de toekomst helder neerzetten en uitdragen. Draagvlak creëren voor de veranderingsrichting bij boeren, burgers en buitenlui en op alle overheidsniveaus (Rijk, Provincies, Gemeenten, en waterschappen en semioverheid organisaties,
- De natuur, milieu, klimaat en dierwaardigheidskaders voor de verandering helder en onontkoombaar neer zetten voor alle agroketen partners; en in wet- en regelgeving verankeren,
- De (VTH) instrumenten ontwikkelen die nodig zijn voor Vergunningverlening, Toezicht/monitoring en Handhaving; Het gaat hier om omgevingsvergunningen en natuur-vergunningen voor boeren en agroketen bedrijven, en voor de nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen belasting op grondwater en oppervlaktewater.

4. Oorzaken en oplossingen voor de huidige voedingsproblematiek

Tijd is geld en de meeste families hebben minder tijd dan vroeger om zelf te koken, en om daarvoor verse groente en andere versproducten te kopen. De keuze voor kant en klaar maaltijden, verwerkt voedsel en relatief veel vlees en zuivelproducten is makkelijker; en bij velen bestaat de indruk dat dit daarom goedkoper is. Dat het vaak ook eenzijdiger en ongezonder is, wordt daarbij vaak vergeten. Om deze problematiek aan te pakken, willen wij inzetten op o.a.

- Betere voorlichting over een gezonde levensstijl en het belang van gezonde voeding daarbij;
- Een convenant met de partijen in de voedselketen om het aanbod gezonder te maken; en op
- Een eiwit transitie, waarbij op den duur de rol van plantaardige eiwitten in onze voeding groter wordt dan het aandeel dierlijke eiwitten. Nu is het aandeel plantaardig 40%, en we willen toe naar 60% in 2035.
- Voedsel zekerheid, ook voor de armste bevolkingsgroepen door voldoende goedkoop voedselaanbod op gemeenteniveau

5. Oorzaken voor het vastlopen van ons gangbare intensieve landbouwsysteem.

Een belangrijke oorzaak voor ons vastlopende landbouwproductie systeem, is de focus die de overheid en agro-ketenpartijen decennialang hebben gelegd op het verhogen van arbeidsproductiviteit en productievolumes. Daardoor is het gelukt om de kostprijzen concurrerend en de verdiensten van boeren op pijl te houden. Het aantal boerenbedrijven is in de periode tussen 1992 en 2023 wel sterk (-56%) afgenomen²², en de grondprijzen zijn enorm gestegen (500%)²³. Voor belangrijke voedselproducten zoals vlees, melk (en kaas), eieren, frietaardappelen, uien, wortelen, suikerbieten, bloemen en glastuinbouw producten, is de productiviteit per hectare heel hoog en zijn we in staat om zelf te voeden en zelfs 70%-80% te exporteren.

Onze intensieve landbouw kon lange tijd goed concurreren met andere productielanden in Europa, maar dit is wel ten koste gegaan van: de kwaliteit van onze leefomgeving; van onze gezondheid, van de biodiversiteit en kwaliteit van onze Natura2000 gebieden, dierenwelzijn en van onze klimaatinspanningen.

De intensieve veehouderij, akkerbouw en tuinbouw (grondgebonden en bedekt/glas) is enerzijds mogelijk gemaakt en in stand gehouden met Europese en Nederlandse subsidies en anderzijds door dat deze milieukosten (schade) niet verrekend worden met de agro-ketenpartijen en zo niet doorberekend zijn in onze productprijzen. Deze zogenaamde “externe kosten”, worden uiteindelijk wel betaald, maar dan door de consument als belastingbetaler. Op deze manier subsidiëren wij consumenten buiten Nederland, die ons geëxporteerde voedsel eten, maar dus niet meebetalen voor de milieuschade in Nederland.

Het innovatie en groeimodel loopt steeds meer aan tegen milieugrenzen die wij als samenleving belangrijk vinden en die in Europese- en Nederlandse wetgeving zijn vastgelegd voor de kwaliteit van lucht, bodem, water, vogels en habitats (VHR, KRW, 8^e Nitraat actieprogramma; en klimaat afspraken).

De jurisprudentie in de periode 2019-2025) rond natuur vergunningen heeft (voorlopig?) een einde gemaakt aan de schaalvergroting en innovatie die onze inputs intensieve productie concurrerend maakte in Europa. Hoe langer dit “stikstofslot” voortduurt, hoe slechter de concurrentiepositie van de gangbare/commerciële landbouw wordt t.o.v. andere landen in Europa.

6. Overwegingen voor de toekomst

In de context van de belangen lobby en beleidsvorming is het belangrijk om onderscheid te maken in een aantal groepen:

- De Agrolobby (LTO+) + agromultinationals domineren de propaganda en vele technische commissies rond de landbouwsector. De lobby is snoeihard en schuwt polarisatie en intimidatie niet om het eigen zakelijk belang najagen. Deze groep is

²² Er waren in 2023 nog 51.600 boerenbedrijven; in 1992 waren dit er 117.100. Zie tabel 2 in het Concept 8e nitraatprogramma Nitratrichtlijn, juli 2025; Tussen 1992 en 2023 is het areaal cultuurgrond met 9% afgenomen van 1.99 mln ha naar 1.80 mln ha.

²³ Nederlandse veehouders – met eigen grond- zijn gemiddeld miljonair, ook na aftrek van schulden. Bron, WUR: <https://agrimatie.nl/ThemaResultaat.aspx?subpubID=2232&themaID=2265&indicatorID=2009>

tegen alle maatregelen die tot volumereducties leiden (land, veevoer, melk, vlees, eieren); en strijdt voor KPIs in de kringloopwijzer veehouderij die productie bij de boer stimuleren (bv Kg CO₂/kg melk i.p.v. Kg CO₂/ha. Dit is vergelijkbaar met de tabaksindustrie vroeger. Een oplossing voor de stikstof crisis vereist dat ook bij deze groep het besef doordringt dat het huidige intensieve productiesysteem niet meer past bij Nederland in de huidige tijd. Dit deel van de sector moet aangesproken op wat zij kunnen doen om de boeren te helpen verduurzamen binnen heldere reductie criteria en bijbehorende handhaving. Belangrijk is te weten dat in dit deel van de agroketens (leveranciers, afnemers, verwerkers, distributie binnenlands en export) d.w.z. alle partijen behalve de boerenzelf 81 % van het geld verdiend wordt; Zie de tabellen annex aan het einde van dit document.

- De hokdieren sector (vleeskalveren, varkens, pluimvee) is verantwoordelijk voor 33% van de ammoniak uitstoot. Goedkope import van eiwitrijke veevoerproducten (mais, soja) via de haven Rotterdam is in de jaren 50 de basis geweest voor de groei van deze niet-grondgebonden vlees-en-eieren exportindustrie. Sinds de varkenspest in China en de Ukraine oorlog zijn de afzetprijzen voor deze producten hoog en wordt er weer veel geld verdiend. Daardoor is de animo voor de vrijwillige stoppersregelingen beperkter geweest dan verwacht door LNV. De mogelijkheden voor boeren om zelf te sturen op 50% emissie reductie in 2030 t.o.v. 2019 lijken beperkt. Om de reductiedoelen te bereiken zullen maatregelen met een dwingend karakter nodig zijn. Voor de hand ligt het intrekken van de huidige vergunningen en deze vervangen door een doelsturingsvergunning met een jaarlijks kortingspercentage voor de periode 2026-2035.
- De gangbare intensieve melkveehouderijsector levert jaarlijks rond de 12 mld. kg melk; en is verantwoordelijk voor ongeveer 60% van de N stikstofdepositie uit de veehouderij. Het bedrijfsgemiddelde is een uitstoot van 60 Kg NH₃/ha/jaar. De lobby verzet zich tegen grondgebruik restricties (aantal GVE/ha; of kg melk/ha). Het doelsturingsconcept van Wiersma en de WUR, lijkt nu geaccepteerd en in een recente verklaring van het IPO, VNG, IPO, Unie van Waterschappen, en het Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt wordt een emissiereductie doel van 42%-46% (zie ook MCEN /Wiersma) neergezet^{24, 25}. Het hoe, d.w.z. met welke maatregelen wordt in hun plan niet uitgewerkt; wel wordt demissionaire minister Wiersma in haar illegaliteit gevolgd door 2035 als doeljaar neer te zetten i.p.v. 2030, dat in de wet staat en door de rechter bekrachtigd is. Het belang van deze lobby is duidelijk. Uitstel met vijf jaar, en zo veel mogelijk inzetten op innovaties, zodat de onvermijdelijke krimp van de sector zo traag mogelijk wordt; Om de 40-50% N-emissie reductie te realiseren in de komende 5 jaar (2026-2030) zullen er naast de huidige vrijwillige regelingen, ook verplichtende maatregelen nodig zijn. De basis daarvoor is om het vergunningenstelsel te herzien met bv. Een jaarlijkse reductie in de vergunde maximale stikemissies ruimte per bedrijf; met de flexibiliteit om op gebiedsniveau tot een herverdeling te komen tussen bedrijven die stoppen, extensiveren, of verder intensiveren als dat kostprijs technisch kan zonder nieuwe subsidie van de overheid.

²⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/stikstof/documenten/kamerstukken/2025/04/25/kamerbrief-startpakket-nederland-van-het-slot>

²⁵ Bouwstenen document emissiereductielandbouw, Vergunningverlening in Nederland weer in beweging, 9 juli 2025, LTO-Nederland, NAJK, UvW, VNG, IPO

- De grondgebonden – extensieve veehouderij²⁶. “Boeren binnen gezonde grenzen”²⁷. Een klein deel van de boeren heeft de overstap gemaakt naar een andere businessmodellen gericht op een maatschappelijke “licence to operate “. Rust, eigen regie en continuïteit zijn onderdeel van de intrinsieke motivatie van deze groep. Minder productie en Lagere kosten, met onder de streep een plusje. Dit zijn vaak koploper bedrijven die gekozen hebben voor duurzame landbouwmethodes. Een deel daarvan kan met kortere ketens hun product hoger verwaarden. Voor de uitbouw van deze sector, (binnen de milieukaders) is het van belang dat:
 - De werkwijze/keuzes voor lage input landbouw (veehouderij, akkerbouw, tuinbouw) gecertificeerd worden voor o.a. de lagere stikstofemissies van hun bedrijven. Dat is nu maar gedeeltelijk geval. Een voorbeeld zijn de lobby’s van Boerenverstand, en TOPMEST om de positieve relatie tussen minder NH₃ uitstoot, lagere ureum levels in de melk en meer weidegang, gecertificeerd te krijgen, waarbij TNO, de WUR en de Universiteit Leiden het nog niet eens geworden zijn.
 - De bedrijven die in deze zin al maatschappelijke verantwoordelijkheid hebben genomen, of onomkeerbare stappen in die richting hebben gezet, maar zich politiek nauwelijks manifesteren, behoeven ondersteuning. Om te stimuleren dat deze categorie veehouders groep in de komende vijf jaar sterk gaat groeien zijn twee maatregelen van belang: (i) Een betere juridische/fiscale borging voor hun “maatschappelijk” ondernemerschap; en (ii) erkenning en beloning voor de “Eco-diensten van deze agrarische-natuur ondernemingen.
- Dierwaardige Veehouderij. Het in nieuwe convenant Dierwaardige Veehouderij geeft de kaders aan voor de periode tot 2040, en daar dient in de periode 2026-2030 mee rekening gehouden te worden bij de vergunning en bouw van nieuwe stallen en veehouderij systemen. De verwachting is dat op de langere termijn (2040-2050) de dierwaardigheidsprincipes verder zullen worden aangescherpt in de veehouderij en o.a. het recht op weidegang voor alle veestapels gaat gelden. Dat betekent dat de ruimte voor hokdieren en vleeskalveren op den duur heel beperkt zal worden. De Caring Farmers leden zijn hier koploper bedrijven. Transitie kosten echter geld, en een stimuleringsbeleid op basis van een structurele i.p.v. tijdelijke) beloning per hectare (1000 euro/ha grasland) is voor deze en andere (extensieve) bedrijven een maatregelen om een basis inkomen te garanderen. Hier past bij, om in het vergunningenbeleid voor nieuwbouw en staltechniek te toetsen aan de dierenwelzijnseisen voor 2025 en 2040.
- Akkerbouw en opengrond tuinbouw, en bedekte/glastuinbouw. De NH₃ emissie van deze sectoren is beperkt (14% van de landbouw). Het gaat om plaatsingsruimte voor dierlijke mest en kunstmest, Nutriënten uitspoeling naar het water en ook de toepassing van toxische gewasbeschermingsmiddelen. Een 50% reductie doel voor nutriënten uitspoeling, kunstmest en GBM-gebruik past bij de Green Deal doelen van de Europese commissie. De belangenstrijd voor deze sector gaat tussen de kunstmestproducent (Yara); en LTO die meer plaatsingsruimte wil voor het dierlijke mestoverschot (en RENURE). Bronmaatregelen waarvan de effecten in kaart kunnen

²⁶ Er is nog geen eenduidige definitie van Grondgebonden Veehouderij. Wij kiezen voor het circulaire landbouw concept waarbij de mest plaatsingsruimte en mestproductie op elkaar zijn afgestemd. Bij de plaatsing ruimte tellen we mee het areaal veevoer van een akkerbouwer (in omtrek van 15km) die in ruil voor mest veevoer produceert voor de rundveehouder.

²⁷ Zie: Wim Schippers. Boeren binnen gezonde grenzen loont en heeft de toekomst

worden gebracht met biodiversiteitsmonitor meet systematiek bieden hier mogelijkheden om de milieuschade van deze sectoren voor eind 2030 sterk te reduceren.

- De 40 Agrarisch natuur collectieven in Nederland beheren 40.000 ha voor boeren die bereid zijn om een deel van hun areaal extensief i.p.v. intensief te willen beheren in ruil voor een hectare vergoeding (1.000-3.000 euro/ha). De regeling blijkt populair en met meer structureel begrotingsgeld kan deze regeling worden uitgebouwd naar 250.000 hectare d.w.z. 9% van het cultuurareaal.
- Biologische landbouw. Gecertificeerde biologische producten worden in alle landbouwsectoren geproduceerd (incl. hokdieren). De N-voetafdruk van biologische landbouw is ongeveer de helft van de gangbare landbouw. Het aantal boeren dat biologisch gecertificeerd is klein. 5,5% van de cultuurgrond is biologisch gecertificeerd. De doelstelling van het LVVN Actieplan Biologisch is 15% in 2030. Om dit doel te halen is een versnellingsprogramma nodig, en een convenant met afnemers en supermarkten over: (i) hoeveelheden en prijzen; (ii) afspraken over bijmenging in de voedingsindustrie; (iii) meer aandacht voor het belang van verse groente voor de gezondheid; en (iv) een btw-verlaging op biologisch verse groenten en fruit.
- Op weg naar klimaat neutrale landbouw. Op termijn wordt dit de zwaarste opgave voor de veehouderij. De landbouw en vooral de veehouderij stoot veel broeikasgassen uit zoals methaan, lachgas en CO₂. In Nederland gaat dit om 28 Mton CO₂-eq. In de publicatie Landinzicht heeft Urgenda haar visie op de toekomst gepresenteerd met o.a. voorstellen om deze voetafdruk met 18 ton te verminderen in de periode t/m eind 2030. Dit plan geeft tegelijkertijd een aanzienlijke N-emissie reductie²⁸. Een 90% reductiedoelstelling in 2040 kan alleen als de grondgebonden Akkerbouw en Tuinbouw stopt met gewassen voor de export zich heroriënteert op korte keten groentes, en gewassen die CO₂ vastleggen zoals voedselbossen, en gewassen voor de bouw (olifantengas, hennep etc.) In de veehouderij gaat het om 70-80% krimp in de veestapels. Hoe dit er uitziet en dat dit economisch uit kan, is aangetoond in verschillende rapportage.
- Markt & ketenpartijen: flankerend beleid. Supermarkten en andere grote voedselverkopers (horeca, cateraars) dienen heldere reductiedoelen te krijgen: waarom mag 'stikstofrijke producten zoals gangbare zuivel en vlees nog ongelimiteerd verkocht en aangeprezen worden?
- Een actievere rol van Natuur- terreinbeherende organisaties is belangrijk. Deze spelen nu politiek een te marginale rol, met als gevolg dat de agrolobby politiek vrij spel heeft.

²⁸ Belangrijke maatregelen in het 54 puntenplan zijn: Maatregel 2: minder koeien, niet minder winst; Maatregel 11: een dagje extra geen vlees eten; Maatregel 12: versneld vernatting veenweidegebieden; Maatregel 22: verdubbelen budget warme sanering varkenssector; Maatregel 24: ledverlichting in Kassen; Maatregel 35: meer bossen, bomen en beter beheer bermen, ook op boerenland; Maatregel 45: minder stikstofkunstmest, beter bodembeheer; Maatregel 53: krimp andere veesector.

7. Inrichting landbouw om de leefomgeving te ondersteunen (2025-2040)

Ruimte voor commerciële en maatschappelijke landbouw

Niet alles kan²⁹, en wat waar wel kan in de toekomst wordt enerzijds bepaald door de waarden-afwegingen die wij als samen maken en de milieukaders zijn daarbij horen, en anderzijds door de bodem, water eigenschappen van de grondsoorten in Nederland. Ruimtelijk beleid is een belangrijke sleutel voor verandering. Daar hoort bij dat de staat bereid is om de regie terug te pakken op wat er met grond gebeurt en weer actief ruimtelijke beleid gaat voeren³⁰. Het areaal cultuurgrond dat in gebruik is voor veehouderij, akkerbouw, en tuinbouw neemt langzaam af en bedraagt nu (2024) 1.75 mln hectare. In de komende 10-20 jaar is het waarschijnlijk dat dit verder krimpt naar 1.55 mln hectare. De daling hangt samen met andere ruimtegebruik wensen: woningbouw, recreatie, bosbouw

De provinciale overheden zijn verantwoordelijk voor het gebruik van de ruimte in Nederland. De omgevingswet biedt de mogelijkheid om de instrumenten voor een doelgericht en daadkrachtig ruimtelijkeordeningsbeleid te ontwikkelen en in te zetten. Daar hoort bij het actualiseren en aanscherpen van het VHT-systeem, en ook ruilverkaveling behoort tot de mogelijkheden.

8. Greep op Ruimte: VIER GROND CATEGORIEN

- We stellen voor om een juridisch, landbouw technisch, kadastraal, bedrijfseconomisch en fiscaal onderscheid te maken tussen vier grond categorieën en bijpassende grondgebruiksruimtes.
- Cat.1. **Primaire landbouwproductiegronden**. Het gaat hierom gebieden die het meest geschikt zijn voor gangbare landbouwproductie - veehouderij, akkerbouw, tuinbouw. Hier gelden nationale milieukaders met een generieke kortingstabel, en wordt doelsturing gebruikt om de ondernemers/boeren in staat te stellen om hun bedrijfsvoering te verduurzamen over een periode van maximaal 10 jaar. De relevante omgevings- en natuurvergunningen bieden ruimte voor innovatie/schaalvergroting, zolang dat aantoonbaar bijdraagt aan het halen van de gebied specifieke en/of bedrijfsspecifieke milieudoelen (stikstofemissies, N-bodemoverschot, pesticiden gebruik, kg CO₂-eq/ha en nationale dierwaardigheidsafspraken.
- Cat.2. **Agrarische-natuurgronden**. Het gaat hier om gebieden (zand gronden, löss, veenweide en klei) met (potentieel) een hoge basis natuur kwaliteit. Voor deze gronden gelden strengere milieueisen. Ook hier geldt generieke kortingstabel, De stikstof emissies ruimte wordt per gebied vastgelegd, en in de natuurvergunningen voor de bedrijven (veehouderij, akkerbouw, tuinbouw) opgenomen.
- Cat.3. **Natuur-bufferzones**. Dit gaat om cultuurgronden die grenzen aan stikstof gevoelige Natura2000-gebieden inclusief N-gevoelige grondwater en oppervlaktewater gebieden; Voor deze gebieden wordt vastgesteld wat er wel en wat er niet kan, op basis van gebied specifieke ecologische rapportages en kan de additionaliteit eis 100% zijn. Bedrijven die hier niet aan kunnen voldoen binnen twee jaar na de aankondiging van dit nieuwe stikstofreductieprogramma, verliezen hun

²⁹ Zie de drie rapporten van Remkes: Op weg naar een geloofwaardig en integraal stikstofbeleid (2020) Niet alles kan overal (2020); Wat wel kan (2022)

³⁰ De raad voor de leefomgeving (RLI) gaat over dit onderwerp een nieuw rapport uitbrengen (Greep op Ruimte)

vergunning en moeten stoppen, of vinden een maatwerkoplossing als stoppers of via verplaatsing

- Cat.4. **Natura2000-gebieden**, NNN gronden en natuurgebieden in handen van terreinbeherende organisaties (TBOs) of particulieren. Hier gelden wettelijke richtlijnen voor beheer van de beschermde gronden en/of de eisen die de eigenaars stellen aan het grondgebruik.

9. Regie op vijf categorieën agrarische primaire productiebedrijven.

We stellen voor om aansluitend bij de grondcategorieën ook een duidelijk onderscheid te maken tussen ten minste vier categorieën landbouwproductie ondernemingen (juridisch, landbouw technisch, bedrijfseconomisch en fiscaal).

1. Gangbare landbouwproductie bedrijven met grondgebonden veehouderij, en/of opengrond gewasteelten. Het businessmodel voor deze bedrijven is gebaseerd op de productie en verkoop van voedsel- en andere commerciële gewassen. Deze bedrijven verdienen hun geld volledig met de verkoop van landbouwproducten, concurreren op kostprijs op de Europese en/of internationale markt. De GLB-subsidies worden in vijf jaar afgebouwd; De vergunde emissies voor stikstof/fosfaat worden per bedrijf vastgesteld met een jaarlijkse (generieke) kortingsstaffel die nodig zijn om de 50% emissie reductie doelstelling te halen. Doelsturing is hier van toepassing.
2. Agrarische natuur ondernemingen met grondgebonden veestapels en/of opengrondgewas teelten. Het businessmodel is maatschappelijke waarde creatie”: Deze boeren hebben een gemengd verdienmodel, waarin landbouw inkomsten aangevuld worden met beloning voor natuurdiensten en er is meer ruimte is voor off-farm activiteiten die passen in de milieugebruiksruimte voor het gebied. Hier kunnen bedrijven kiezen voor doelsturing op de milieukaders of forfaitaire afspraken rond de definitie van grondgebondenheid
3. Industriële niet grondgebonden veehouderij (hokdieren). Deze ondernemingen moeten in de toekomst gaan voldoen aan Best Beschikbare Milieu Technieken en aan de emissie ruimtes die voor Nederland gelden. (50% emissie reductie in 2030 t.o.v. 2050; en 70% emissie reducties in 2035-2040.
4. Biologische gecertificeerde veehouderij-, akkerbouw-en tuinbouwbedrijven. Het gaat hier om productie binnen de afspraken die gelden voor verschillende certificering vormen voor veehouderij, akkerbouw gewassen en tuinbouwproducten
5. Bedekte/glastuinbouw bedrijven. De uitdagingen voor de toekomst zitten in het energie gebruik en CO2 neutraal maken van de sector (90% reductie in 2040 t.o.v. 2019); tijdelijke arbeidsbehoefte en gezonde, verantwoorde en binnen de sociale kaders passende woon en werkomstandigheden. De ondersteunende beschikbare milieutechnieken zijn wereldwijd toonaangevend.

10. Wanneer kan Nederland van het stikstofsloot af?

In het Vonnis van de rechtbank in de Haag in de zaak van Greenpeace tegen de Staat (22 januari 2025) kwam de rechter tot het oordeel dat de staat de taak heeft ervoor te zorgen dat in 2030 de stikstof deposities in 50% van de beschermde stikstof gevoelige Natura2000-gebieden onder de voor die gebieden geldende Kritische Depositie waarden (KDWs) uitkomt. Dat vereist volgens het RIVM (Rijks Instituut voor Milieu) een depositiedaling naar 950mol N/ha/jaar in 2030. In de Natuur en stikstofwet (2022?) staat nog een tweede doel en dat is 74% onder de KDW in 2035. Met de huidige inzichten en kennis vereist een daling van de depositie naar 850 Mol N/ha/jaar.

Het kabinet Schoof en de nu demissionaire minister Wiersma, hebben zich in 2025 hierover laten adviseren, en zijn tot de conclusie gekomen, dat op deze doelen gestuurd kan worden door de agrarische sector en de veehouderij boeren in het bijzonder als er op bedrijfsniveau gestuurd gaat worden op een reductie van de stikstofemissies naar lucht en bodem. Als voorlopige doel heeft de Ministeriële Commissie Economie en Natuur (MCEN) gekozen voor een 50% N emissiereductie doel voor alle sectoren in Nederland en 42%-46% N-emissie reductie voor de veehouderij sectoren in de periode 2026-2035. Het vertalen van de depositiereductie opgave per natuurgebied naar een emissie reductieopgave voor boerenbedrijven lijkt ons een praktische aanpak en prima.

Om de deadline te verschuiven met vijf jaar van 2030 zoals de rechter heeft vastgelegd naar 2035 is daarentegen illegaal, dramatisch voor de natuur en laat de boeren nog vijf jaar langer in onzekerheid. In deze notitie houden wij ons aan de wet. Ons uitgangspunt is dat Nederland van het stikstofsloot af wil en er daarvoor een realistische, uitvoerbare en op nationaal en provinciaal niveau geborgde stikstofaanpak moet komen die de N-emissie reductiedoelen haalt in een periode van vijf jaar (2026-2030).

Wanneer Nederland van het stikstof slot af kan, en wat daarvoor nodig is hebben we uitgewerkt in een technische notie met als titel Greep op ruimte. De meest recente versie is elders te vinden op de MOB-website.

Bijlage: Voorstellen voor verbeteringen van staand- en voorgenomen beleid

Voorstellen voor een verbetering van uitkoopregelingen, doelsturing en vergunningenbeleid

Uitkoopregelingen

- Uitkoopregeling zijn heel duur (in Euro/kg NH₃) en ineffectief in het sturen op positieve milieu uitkomsten, als deze niet ook regelen wat er wel en niet mag op het areaal van de uitgekochte of stoppende boeren. Het vervangen van grasland door akkerbouw en zeker bollenteelt betekent vaak een achteruitgang m.b.t. watervervuiling en ander drukfactoren op de natuur. Willekeur en geldsmijterij liggen bij dit type maatregelen op de loer.
- De verkoop van een aantal hectare grond kan onderdeel van een financieringsplan voor boeren die de transitie naar extensiever boeren willen maken. Daar hoort bij de mogelijkheid om extra hectares grond te pachten (grondbank) om te kunnen extensiveren.
- Financier meer grondbanken en gebruik dit instrument om gebiedsdoelen te kunnen realiseren

Doelsturing en Vergunningenbeleid

Voor een effectief en te borgen doelsturing systeem voor de periode 2026-2035 zijn een aantal zaken essentieel:

- Doelsturing voor grondgebonden bedrijven en hokdierbedrijven die gevestigd zijn op de categorie 1-cultuurgronden.
- Stel een nulmeting verplicht als referentie voor de doelwaarden.
- Stel de maximale vergunbare emissies vast voor stikstof emissies (kgNH₃/ha), N-bodemoverschot, Broeikasgassen, en GBM.
- Stel de N-gebruiksruimte vast o.b.v. bestaande bewezen bedrijfsvoering. Wat is maximale mestplaatsingsruimte? De norm is een uitkomst van het wettelijk beleidsdoel, berekend o.b.v. het Aerius-rekenmodel. Deze afzetruimte past binnen een brede visie op voedsel en land- en grondstoffengebruik. Bepaal op provincie niveau de maximale stikstofemissie ruimtes die kunnen worden omgezet in maximale ammoniakemissie waarden.
- De staat, en niet particuliere horen verantwoordelijk te zijn voor toezicht op vergunningen en de daarbij behorende emissiemetingen. Breidt daarvoor de capaciteit van de omgevingsdienst uit zodat die kan zorgen voor emissie metingen bij bedrijven die onder het doelsturingsregime gaan vallen.
- Actualiseer bestaande natuurvergunningen met bindend emissieplafond + meetplicht. Neem de maximale emissie op (dieren x RAV waarde stal); de maximale mest plaatsingsruimte (en of N-bodemoverschot) en maak het juridisch mogelijk om generieke kortingen met doelsturing van toepassing te laten zijn.
- Stel intrekkingsbeleid voor vergunningen op, als stok achter de deur voor de stilzitters. Vergunningen moeten kunnen worden ingetrokken, als bij een regelmatige toetsing blijkt dat de geldende emissiereductie afspraken of relevante gebruiksregels niet zijn nageleefd.
- Tot 2040 worden voor veehouderij enkel tijdelijke vergunningen verleend voor max. 10 jaar.

- Maak het nieuwe vergunningensysteem flexibel zodat aanvullende of gewijzigde gebruiksregels en/of gewijzigde kortingen naar toekomstige inzichten kunnen gaan gelden.
- Geef in een verordening aan wat de maximale emissie ruimtes zijn voor extensieve-grondgebonden bedrijven en biologische bedrijven.
- Werk aan een systeem voor een forfaitaire stikstof emissie berekeningen voor veehouderij voerspoor- en managementmaatregelen (om het meetsysteem te ontlasten).
- Introduceer een juridisch, bedrijfseconomisch en fiscaal onderscheidt tussen landbouwbedrijven en agrarische natuur bedrijven. Landbouwbedrijven verdienen hun geld voor 100% met de verkoop van landbouwproducten dus zonder GLB-subsidies; Agrarische natuurbedrijven hebben een gemengd businessmodel, waarin landbouw inkomsten aangevuld worden met beloning voor natuurdiensten en er meer ruimte is voor off-farm activiteiten.

EINDE VAN DIT DOCUMENT